

ÇAL YÖRESİ
YARDIMLAŞMA VE
DAYANIŞMA DERNEĞİ
YAYIN NUMARASI: 3

21. YÜZYILA GİRERKEN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÇAL YÖRESİ BAKLAN ÇAL BEKİLLİ

Editörler

Prof. Dr. Bülent TOPUZ

Doç. Dr. Raşit URHAN

Ph. Dr. Mehmet Ali GÜLEL

01-03 EYLÜL 2006
ÇAL SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

2007
DENİZLİ

ÇAL VE BAKLAN İLÇELERİNDEKİ ARKEOLOJİK KALINTILAR

Celal ŞİMŞEK*

2006 yılında Çal Bölgesi'nde (özellikle Baklan ve Çal İlçelerinde) var olan arkeolojik kalıntıları tespit etmek ve belgelemek amaçlı bir yüzey araştırması yapılmıştır*. Yüzey araştırmasında sırasıyla; Denizler Kasabası, Çataloba ve Boğaziçi Köyleri, Baklan ve Beşparmak Dağı, Çal İlçesi Hançalar, Sazak, Kabalar ve Develler Köyleri ile Ortaköy Kasabası gezilmiştir (Harita 1, Resim 1).

I)- Denizler Kasabası Belediye Parkı İçindeki Pithoslar (Küpler) (Resim 3-4)

Pithos 1: (Ölçüler: Y: 1m, A.ç: 0.60m, K.ç: 1.10m). Tanımı: Pithos (küp) iri taneli kum ve taşçık katkılı, kiremit renkli astarlıdır. Oval ve şişkin gövdeli, geniş konikal ağızlıdır. Boyun altında ve gövde ortasında birer adet olmak üzere parmakla bastırılarak şekillendirilmiş kabartma bezek ile gövdenin yarından altına belirli aralıklarla yapılmış kabartma şeritler yer alır.

Pithos 2: (Ölçüler: Y: 0.82m, A.ç: 0.63m, K.ç: 0.90m). Tanımı: Pithos koyu kiremit renkli, kum ve küçük taşçık katkılı hamurludur. Oval ve şişkin gövdeli, hafif dışa çıkıntılı geniş ağızlıdır. Gövde ortasından itibaren alt kısma doğru belirli aralıklarla kabartma şerit süsler yapılmıştır.

Denizler Kasabası, Belediye parkında yer alan pithoslar (küpler) daha çok Orta Bizans Dönemi (10-12. yy) karakteri taşırlar. Özellikle pithos 1 üzerinde görülen kabarık şeritler ve bunların üzerlerine henüz yaş iken parmak basılmasıyla oluşturulan süsleme tipi bu dönem için karakteristiktir†.

II)- Çataloba Köyü Buluntuları (Resim 5-11)

Çataloba Köyü yol kavşağındaki çeşme: (Ölçüleri: Y: 0.82m, D: 0.90m, G: 1.90m). Tanımı: Çeşme enine dikdörtgen şeklinde, tamamen kesilmiş antik traverten blokların burada devşirme olarak yeniden kullanılmasıyla yapılmıştır. Önünde küçük su teknesi ve yan tarafında beton uzun su teknesi bulunur.

Çataloba Köyü içindeki çeşme: Plasterli ve sivri kemerli nişi olan çeşmenin yapısının üzerindeki yazıt Hicri 1232 (M.1817) tarihli, Padişah II. Mahmut Dönemi'ne aittir. Köy girişinde olan evin giriş sundurması üzerinde bir pithos (küp) kaidesi yer almakta olup, evin yanında arşitrav-friz bloğu parçası, sütun parçası, Bizans sütun başlığı ve el ezgi taşı yer alır.

Arşitrav-friz parçası: (Ölçüleri: G: 0.49m, Y: 0.54m, D: 0.40m). Tanımı: Travertenden yapılmış iki faskiyeli ve taç kısmı arşitrav, düz friz ve taç kısmından oluşan köşe parçasıdır. İki yanda ise kenet delikleri vardır.

Sütun parçası: (Ölçüleri: U: 0.78m, Ç: 0.34m). Tanımı: İri gözenekli gri mermerden yapılan yuvarlak kesitli sütun parçasıdır.

El ezgi taşı: (Ölçüleri: U: 0.9m, G: 0.27m, Y: 0.9m). Tanımı: Gri renkli gözenekli ve uçları oval dikdörtgen formlu olup, üzeri ezmeye uygun şekilde düzdür.

*Doç.Dr. Celal ŞİMŞEK, PAÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kınıklı Kampusu, Denizli.

* Bu yüzey araştırmasına Doç.Dr. Mehmet Meder, Araştırma Görevlileri: M. Ayşem Tarhan, Mehmet Okunak, Barış Yener, Tunç Sezgin, Erim Konakçı ve Uzm. Bahadır Duman katılmıştır. Yüzey araştırmasında bizlere destek veren Prof.Dr. Bülent Topuz'a, Doç.Dr. Raşit Urhan'a, Çal Belediyesi Başkanı Hasan Gündüz'e, Baklan Belediyesi Başkanı Ayhan Demirdöğ'er'e teşekkür ederim.

Ölçüler için verilen kısaltmalar şu şekildedir: Y: yükseklik, G: genişlik, U: uzunluk, K: kalınlık, A.ç: ağız çapı, K.ç: karın çapı, D: derinlik, Ç: çap, p.t: pişmiş toprak, vd: ve devamı.

† Benzer tipteki Hierapolis örnekleri için bkz. Arthur 2006, 49, 82, Res.13, 27; Arthur 2002, 220, Fig.3; Verzzone 1978, 85, Fig.110; Şimşek 1995, 246-247, Res.25; Şimşek 1997, 9, Res.21-22.

Sütun başlığı: (Ölçüleri: G: 0.32x0.32m, Y: 0.25m, dibek ç: 0.24m, dibek d: 0.10m). Tanımı: Travertenden bozulmuş Dor başlığı (Toskania) tipinde Bizans Dönemi sütun başlığıdır. Daha sonra tabla kısmının içi oyularak dibek yapılmıştır. Dibek kısmının bir tarafı kırıktır. Çataloba Köyü yol kavşağındaki çeşmede kullanılan ve köy içinde tespit edilen mimari malzemeler ile p.t. pithos (küp) parçası, köy yakınlarında ufak çaplı Roma ve Bizans Dönemi yerleşmesinin varlığını ortaya koymaktadır. Köy içindeki çeşme yazıtı ise köyün Türk geçmişini 200 yıl geriye götüren bir belgedir.

III)- Boğaziçi Köyü Buluntuları (Resim 12-20)

Sütun parçaları: Ölçüleri: 1. parça: (Y: 0.57m, Ç: 0.37m); 2. parça: (Y: 0.50m, Ç: 0.24m); 3. parça: (Y: 0.36m, Ç: 0.40m); 4. parça: (Y: 0.60m, Ç: 0.30m). Tanımı: Köy içinde yer alan kabaca yapılmış kireç taşı sütun parçalarıdır. Bunlar içinde 4. parça mermerden yapılmıştır ve cami avlusunda çatı toprağı sıkıştırmak için kullanılmaktadır.

Toikhobat bloğu: (Ölçüleri: G: 0.93m, Y: 0.50m, dibek d: 0.32m, dibek ç: 0.44m). Tanımı: Köy içinde yer alan ve kireç taşından yapılan toikhobat bloğunun daha sonra dibek olarak kullanılmak üzere içi oyulmuştur.

Yazıtlı arşitrav-friz bloğu: (Ölçüleri: U: 0.162m, Y: 0.51m, K: 0.17m; Ayaklar: Y: 0.61-0.68m, K: 0.17-0.23m, G: 0.50-0.53m). Tanımı: Kireç taşından yapılan arşitrav-friz bloğu, cami avlusunda mermer oval sütunce ve dikdörtgen bloktan oluşan iki ayak üzerine yerleştirilerek musalla taşı olarak kullanılmaktadır. Üç faskiyeli profilli taç kısmı ile düz friz ve taç kısmından oluşur. Friz ve üçüncü faskiye üzerinde birer satır olmak üzere iki satır Grekçe yazıtlıdır.

.....(K)ΑΙΤΩΔΗΜΩΤΟΤΕΜΕΝΟC

.....ΟΥΤΟΥΑΠΠΟΥΠΙΑΡΘΕΑ(Y)ΤΟΥΑΝΕΘΗΚΕΝ

“..... ve halka bu temenosu

.....(adındaki kişi) kendi imkanları ile adadı”[‡].

Arşitrav-friz bloğu üzerinde yer alan yazıt son kısma aittir. Bunun öncesi olan bölümde de yazıt devam ediyor olmalıdır. Kalan blok ve yazıtından anlaşıldığına göre Geç Roma Dönemi'nde (M.S. 4.yy) bir kişi halk ve tanrı için kutsal bir alan yaptırarak adanmıştır. Bu olasılıkla yerel bir tanrı için olabilir. Geç Roma Dönemi'nde bölgede birçok tanrının vasıflarını üzerinde toplayan at üzerinde elinde çift yüzlü balta taşıyan binici tanrılar yaygındır[§]. Yazıtlı arşitrav-friz bloğu fazla uzak olmayan bir alandan camiye getirilmiş olmalıdır. Bu da kutsal alanın köyün yakınlarında bir yerde olduğunu göstermektedir.

Sıkma yada öğütme taşı alt parçası: (Ölçüleri: Ç: 0.98m, K: 0.36m) Tanımı: silindirik formlu kireç taşı blok, sıkma yada öğütme düzeneğinin alt parçasıdır. İki tarafında 0.12m genişliğinde ve 0.9m girinti yapan ahşap geçki bölümleri bulunur. Düzeneğin bu alt kısmı daha sonra tekrar farklı bir amaç için kullanılarak bozulmuştur.

Arşitrav-friz bloğu parçası: (G: 0.37m, Y: 0.58m, K: 0.30m). Tanımı: Pembemsi kum taşından yapılan arşitrav-friz köşe bloğuna ait parçadır. İki faskiyeli ve taçlı arşitrav ile düz friz ve taç kısmından oluşur.

Boğaziçi Köyü içinde tespit edilen mimari bloklar, köy yakınlarında en az Roma Dönemi'nden itibaren var olan küçük bir yerleşimin varlığına işaret etmektedir. Mimari bloklar nitelikli olmayıp, daha çok bölgesel işçilik yansıtır. Sıkma yada öğütme düzeneğine ait alt blok ise bölgede yaygın olan basit üretim sistemlerinin bir örneğidir. Diğer taraftan Tüm Anadolu'da ve Boğaziçi Köyü'nde de eskiden beri devam edilen “çerçi” geleneği, günümüzde yerini motorlu araçlara bırakmıştır. Bu araçlarla belirli günlerde köye gelen satıcılar köylünün ihtiyacını yerinde gidermektedir.

IV)- Baklan İlçesi Buluntuları (Resim 21-46)

[‡] Yazıtın çözümü Öğr.Gör. Esengül AKINCI tarafından yapılmıştır.

[§] Bölgenin binici tanrıları ve vasıfları için bkz. Ritti-Şimşek-Yıldız 2000, 10-11, Taf. 1/D13-D14; Buckler-Calder 1939, 91/246, Pl.43/246; Buckler-Calder-Guthrie 1933, 96/268, Pl. 55/268.

Baklan Höyük (Resim 21-27): Höyük yerleşimi, Denizli-Baklan asfalt yolu üzerinde ve yola 50m uzaklıkta yer almaktadır. Höyük kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu orta büyüklükte ve oval formludur. Yaklaşık 150x75m (2,4hektar) bir alanı kaplamaktadır. Höyük yüksekliği ise 10 metredir. Höyüğün üstü düzdür fakat güney kısımda belirgin bir kod farkı dikkati çekmektedir (yaklaşık 3m). Höyük ve çevresinde yapılan araştırmalarda Erken Tunç Çağı'ndan (M.Ö.3000) itibaren Demir Çağı (M.Ö. 1200-330), Helenistik (M.Ö. 300-30), Roma (M.Ö. 30-M.S. 395) ve Erken Bizans (M.S. 4-7. yy) Dönemlerine ait seramikler ele geçmiştir. Bunlar içinde; Tunç Çağına (M.Ö. 300-1200) ait perdahlı, düz kırmızı ve kahverengi astarlı ağız, gövde, kulp ve kaide parçaları; Demir Çağı'na ait (özellikle Phryg) kırmızı astarlı ve siyah geometrik süslemeli ağız, gövde tondo (açık ağızlı kabın iç tabanı) ve emzikli parçalar; Helenistik, Roma ve Erken Bizans Dönemlerine ait siyah ve kırmızı astarlı kase ve tabak parçaları ile kazıma süslemeli kap parçaları ele geçmiştir. Höyük tepesinde mimari yapılarla bağlantılı olabilecek yığın halinde çay taşları ve aralarında yer yer tuğla ve Bizans Pithos (küp) parçaları ele geçmiştir. Höyüğün Batı tarafında ise yoğun kerpiç kalıntılara rastlanmıştır. Höyüğün 500m doğusunda bir su kuyusu yer almaktadır. Baklan höyüğün bulunduğu ova (Lampe) antik dönemde Çivril (Peltai), Işıklı (Eumenia) üzerinden Dinar'a (Klenai-Apameia) ulaşımı sağlayan ana yol güzergâhı üzerinde yer alır.

Beşparmak Dağı Düzülüttaş Mevkiinde yer alan tapınak (Resim 28-46): Beşparmak Dağı zirvesinde iki tepenin arasında Baklan Ovası'na bakan hâkim bir noktada deniz seviyesinden 1467m yükseklikte yerel kireç taşından düzgün kesilmiş bloklardan yapılmış Roma Dönemi'ne tarihlenebilecek bir tapınak kalıntısı yer almaktadır. Daha sonraki bir dönemde (Bizans Dönemi) tapınak bloklarının bir kısmının tekrar kullanılmasıyla kuzey-güney doğrultulu iki sıra halinde 42x5m ölçülerinde -kullanım amacı belirlenemeyen- dikdörtgen bir düzenleme yapılmıştır. Sıralanan bu bloklar arasında iki faskiyeli arşitravlar, profilli kapı lentoları, korniş ve orthostat büyüklüğünde bloklar bulunmaktadır.

Tapınak doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı (8.5x10.5m ölçülerinde) inşa edilmiştir. Alanda yıkılmış olan bloklar yığın halinde olup, tapınak duvarlarına ait zemin seviyesindeki bazı bloklar yerindedir (bu blokların genişliği 0.72mdir). Ancak iç ve ön kısımlarda yapılan kaçak kazılar büyük tahribatlara neden olmuştur. Tapınak blokları 50m kuzeydeki taş ocağından çıkarılmıştır. Bu ocakta çıkarılmak için hazırlanmış blok görülebilmektedir. Yerinde olan naos duvarı bloklarında, birbirine kenetle bağlandığını gösteren dübel delikleri ve izleri mevcuttur. Alanda herhangi bir sütun parçasına rastlanmamıştır. Tapınağın kalabilen zemin blokları herhangi bir şekilde pronaosun (ön giriş) varlığına işaret etmemektedir. Bu nedenle yapı sadece dikdörtgen planlı ve sütunları olmayan apteros tapınak planını göstermektedir^{**}. Ancak alanda yapılacak bilimsel kazılar tapınakla ilgili birçok bilinmezin netleşmesini sağlayacaktır.

Dikdörtgen planlı tapınakta güneydoğuda yapılan kaçak kazılar naos kısmının tabanının bloklarla döşendiğini gösterir. Doğuda yer alan tapınak girişi profilli söve ve lento bloklarıyla hareketlendirilmiştir. Yıkıntılar içinde kırılmış iki parça halindeki taç profilli kapı lentosu, naosa 2.45mlik bir kapıdan girildiğini göstermektedir. Etrafa dağılmış durumda iki faskiyeli veya işlenmemiş arşitrav blokları ile kaval profilli taç bloklarına rastlanmaktadır. Geison-sima blokları arkasında oyulmuş olan büyük ahşap hatıl geçkileri görülmektedir. Alanda çatının iki yana eğimli (beşik çatı) olduğunu gösteren çift yönlü alınlık üstü geison bloklarına rastlanmıştır. Bu sayede yapının üçgen bir alınlığa sahip olduğu anlaşılmıştır. Yıkıntı bloklar arasında bulunan ve ortasında 0.90m çapında yuvarlak kalkan kabartması görülen parça da bunu gösterir. Tapınak alanında bulunan seramik parçaları Roma Dönemi özellikleri göstermektedir. Doğu taraftan gelen yol ve buna bağlı tapınak yolu, bu yörede yaşayanlar ve bunların tapınımlarıyla ilişkili olmalıdır.

Zirvede yer alan bu tapınağın hangi tanrı yada tanrıçaya ithaf edildiğine dair herhangi bir yazıt, kabartma yada heykeltıraşlık malzemesi tespit edilememiştir. Ancak Dağlık Phrygia Bölgesi'nde tanrı Men ve lokal Zeus kültleri (özellikle Sabazios) için yapılmış sunum alanları yaygındır^{††}.

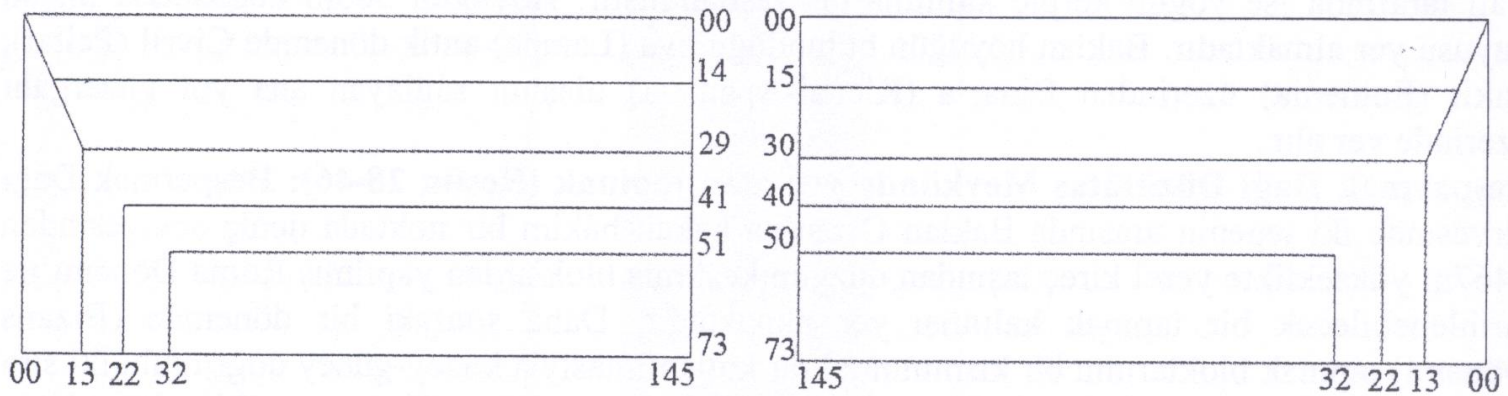
^{**} Roma Dönemi tapınak mimarisi için bkz. Serdaroğlu 2004; Büyükkolancı 1996; Söğüt 1998.

^{††} Bölgesel Zeus ad ve kültleri için bkz. Şahin 2001.

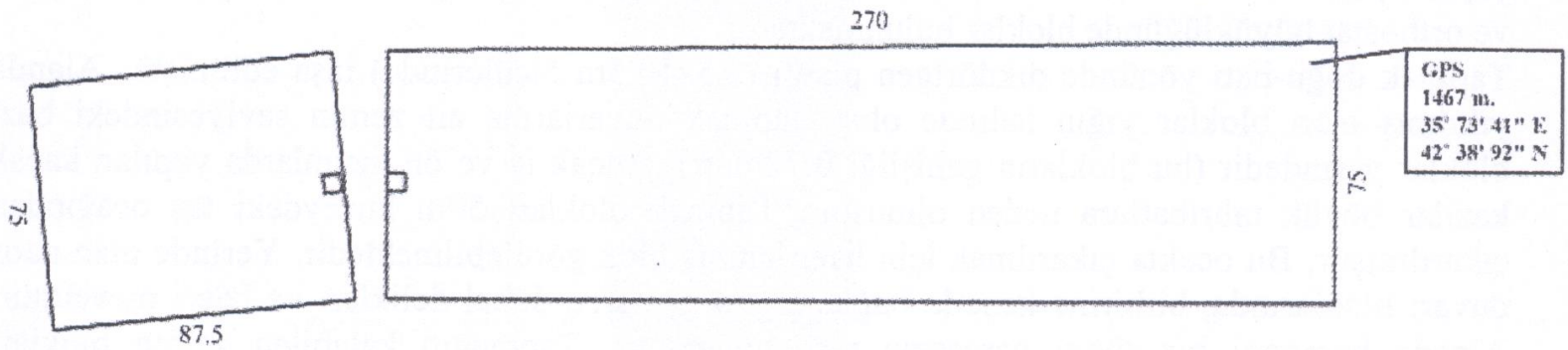
Doğu taraftan tapınağa ulaşımı sağlayan yolun, tapınaktan itibaren 40m uzunluğunda ve 4.5m genişliğindeki bölümü, kuzeydeki kaya kütlesi kesilerek oluşturulmuştur. Buradan çıkarılan blokların bir kısmı tapınak inşasında da kullanılmış olmalıdır. Bu yol tapınaktan itibaren yaklaşık 500m güney aşağıdaki yerleşmeyle bağlantılıdır ve tapınak bu yerleşimin kutsal alanıdır.

Bu küçük yerleşim teraslar halinde olup, yerleşim alanında yığınlar halinde irili ufaklı duvar örgü taşları görülür. Yerleşimde tespit edilen seramik buluntuları ise daha çok Roma ve Bizans Dönemi özellikleri taşır. Yerleşimin hemen yanında günümüzde de aktif olan su kaynağı bulunur. Yerleşmeden itibaren Beşparmak Dağı zirvesindeki tapınağa ulaşan yol izlenebilmektedir. Günümüzde tapınak alanındaki kalıntılar, çobanların, avcılarının ve kaçak kazıcıların uğrak yeridir.

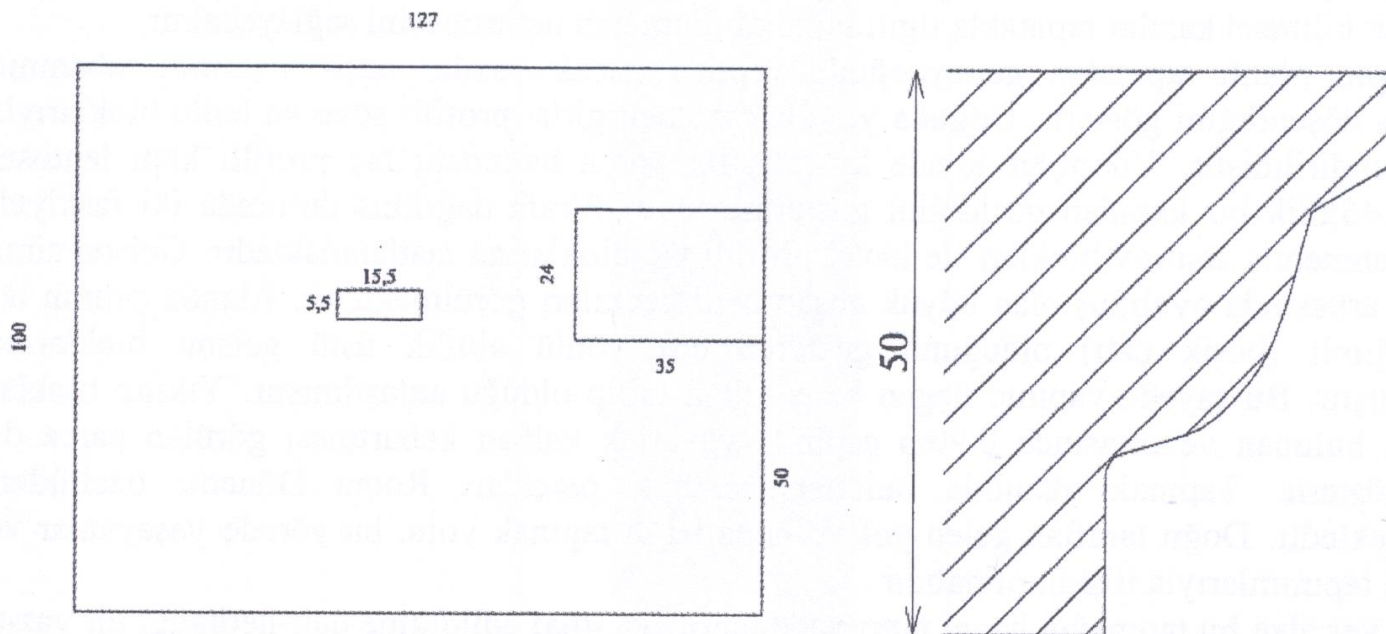
Beşparmak Dağı Düzülütaş tapınağı kapı lentoları:

Naos blokları:

Geison-sima bloğu:

V)- Çal İlçesi Ortaköy Kasabası ve Çevresinde Tespit Edilen Kalıntılar (Resim 47-56)

Ortaköy Kasabası Kale Tepe kalıntısı (Resim 47-49): Kale Tepe olarak adlandırılan yüksekçe zirve üzerindeki kale, vasıfsız irili ufaklı lokal kireç taşlarından yapılmış olup, yaklaşık 50x200m ölçülerinde oval formulu bir alanı kaplamaktadır. Ortaköy'den Kale Tepe kalıntılarının bulunduğu alana yaklaşırken yamaçlarda Bizans Dönemi'ne ait pithos (küp)

parçaları ve seramik parçalarının fazlalığı dikkat çekicidir. Zirveye çıkıldığında tüm ovaya hâkim noktada irili ufaklı yöresel taşlardan yapılmış olan kale kalıntıları ve içindeki mekanlar görülebilmektedir. Konum itibarıyla kale, Bizans Dönemi'nde savunma ve gözetleme amaçlı olarak kullanılmış olmalıdır. Bu alanda depolama amaçlı yapılan kiremit renkli hamurlu, kum ve taşçık katkılı üzerindeki kabartma şeritlerin parmak baskı bezekli süslemeli olduğu pişmiş toprak pithos parçaları Orta Bizans Dönemi'nde (M.S. 10-12.yy) yaygındır^{††}. Bu pithos (küp) parçaları, kalenin Orta ve Geç Bizans Dönemlerinde kullanıldığını göstermektedir. Çünkü konum olarak kale Ortaköy ve Bahadınlar Köyü ovalarına hâkim bir noktadadır. Bunun haricinde çok az Geç Roma Dönemi seramikler de bulunabilmiştir. Kale içinde kireçtaşı sur duvarı yıkıntıları, seramik ve pişmiş toprak pithos parçalarının dışında, mermerden yapılmış olan 1.69x0.49m ebadında ve 0.25m kalınlığındaki kırık eşik taşı ile birkaç parça kesilmiş traverten bloklar da tespit edilmiştir.

Kale Tepe'nin yaklaşık 150m kuzey yamaçlarında doğu-batı yönünde yıkılmış olası teras yada dış surlar olabilecek irili ufaklı yöresel taşlardan vasıfsız yapılmış duvar yıkıntıları görülür. Bundan sonra ovaya doğru arazide belirli aralıklarla küçük teras duvarları yapılmıştır.

Ovaya doğru inildiğinde ise köylülerin verdiği bilgilere göre bu alanda tarımsal faaliyetler sırasında açığa çıkan birçok mezarlar bulunarak parçalanmıştır. Yöre halkı burayı Havdan Mezarlığı olarak adlandırmıştır. Burası Kale Tepe'nin kuzeyinde yer alan küçük bir Geç Roma-Bizans Dönemi yerleşimine ait nekropol alanı olmalıdır. Nekropolün yakınlarında bir su kaynağı mevcuttur. Dolayısıyla su kaynağı yakınında yer alan bu yerleşimin gözetleme ve savunma amaçlı kullandığı yer ise Kale Tepe kalesi olmalıdır.

Ortaköy Kasabası içinde ve Ören Mevkiinde tespit edilen buluntular (Resim 50-56): Ortaköy'de yaşlıların anlatımına göre Çalkarası üzümleri önceleri sadece bu bölgede yetişirken şimdilerde buradan götürülerek Fransa'da da yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu şaraplık üzümlerden elde edilen şaraplar sandıklara yüklenerek sallarla Menderes Nehri üzerinden sevkıyatı yapılmıştır.

Ortaköy Çarşı Camii önünde yazıtlı mermer bir postament (Y: 0.81m, G:0.43m Kaide G: 0.59m) ve caminin kapı girişinde iki adet travertenden yapılmış olan iki sütun yer almaktadır.

Köy Mezarlığı yada Asri Mezarlık olarak adlandırılan alanın yakınlarındaki mimari blok parçalarının bir bölümü ikinci kez kullanılmıştır. Bu alanda rastlanılan mermer mimari blok daha sonra işlik alt taşı olarak kullanılmıştır (U: 0.90m, G:0.75m, Y: 0.52m, işlik taşının ortasındaki oyuk alanın çapı ise 0.31m olup, derinliği 0.11mdir). İşlik taşının her iki yüzünde görülen ahşap hatıl delikleri yer alır (G: 0.18-0.19m, Y: 0.50m, D: 0.11mdir).

Yine Asri Mezarlık çevresinde traverten kaı lento bloğu yer almaktadır (U: 1.45m, G: 0.39m, K: 0.40m, yuva U: 0.95m, yuvanın Y: 0.30m, D: 0.5mdir).

Ortaköy'de Sokak arasında kırık halde 2 pişmiş toprak küp mevcut olup, bunların da üzerine yine parmak baskı süslemeli şeritler yapılmıştır. Bu pithos (küp) parçaları da bölgede Orta ve Geç Bizans Dönemlerinde yoğun küçük yerleşimlerin varlığını göstermektedir.

Ortaköy sakinlerinin Ören Mevkii olarak adlandırdığı alana, köy içinden yaklaşık 3km kuzeye doğru gidildiğinde varılmaktadır. Bu alanda yoğun tarımsal faaliyetler devam etmektedir. Tarlaların ekilip-dikilmesi sırasında çıkan birçok blok, seramik ve tuğla parçaları, tarla sınırlarını oluşturacak şekilde yığılmıştır. Bu yığıntı duvarlarda bol miktarda seramik, çatı kiremidi, omurga ve tuğlalar göze çarpmaktadır. Mevcut parçalar Bizans Dönemi özelliği göstermektedir. Yakın zamanlarda tarlalardan atılan kırık haldeki traverten ve tuğlalardan oluşan yığınlar içinde pişmiş toprak parmak baskı bezemeli pithos (küp) gövde ve ağız parçası bulunmuştur. Bu pithosun ağız ve boyun kısmı iki parça halinde yapılarak birleştirilmiştir. Birleşme yerleri dişi ve erkek şeklinde yapılan girinti ve çıkıntıların birbirlerine oturtulmasıyla yapılmıştır. Pişmiş toprak pithos ağız ve boyun parçası kiremit renkli hamurlu, küçük taş kırıntıları katkılı olup, ağız ve boyun kenarlarındaki kabartma şerit boğumlu çizgiler üzerine henüz yaş iken parmak baskı yapılarak bezemeler oluşturulmuştur. Bu bezemeler Denizler

^{††} Benzer tipteki örnekler için bkz. Arthur 2006, 49, 82, Res.13, 27; Arthur 2002, 220, Fig.3; Verzone 1978, 85, Fig.110; Şimşek 1995, 246-247, Res.25; Şimşek 1997, 9, Res.21-22.

Kasabası ve Kale Tepe örneklerinde olduğu gibi Orta Bizans Dönemi'nde (M.S. 10-12. yy.) görülmektedir. Köylüler Ören Mevkii olarak adlandırdıkları bu alanlardaki tarla çalışmalarında mevcut seviyenin yaklaşık 0.70m altında bol miktarda seramik ve tuğlaların çıktığını söylemişlerdir.

Ortaköy, Kale Tepe ve Ören Mevkii buluntuları genel olarak değerlendirildiğinde, bu alanda Geç Roma-Bizans Dönemlerinde daha çok tarımsal ekonomiye dayalı küçük yerleşimlerin yaygın olduğunu göstermektedir.

VI)- Çal İlçesi Sazak Köyü ve Çevresinde Tespit Edilen Kalıntılar (Resim 57-68)

Sazak Köyü (Resim 57-66): Ortaköy'den Sazak Köyü'ne gelindiğinde köy girişinde yer alan bir evin bahçesinde sağlam pişmiş toprak parmak baskılı Bizans pithosu (küp) tespit edilmiştir. Pithosun dışı sıvanmıştır. (pithosun Ölç: dıştan ağız Ç: 0.66m, içten ağız Ç: 0.60m, Y: 1.05-1.10 m, içten Y: 1.00m). Pithos, şişkin oval gövdeli ve dışa çıkıntılı düz ağızlıdır. Kırmızımsı kahverengi hamurlu, yoğun taşçık katkılı, mikalı ve siyah minerallidir. Ağız kenarında ve ağız altındaki kabartma şerit üzerine parmak baskılı bezeme yapılmıştır. Bu pithosun da Denizler Kasabası, Ortaköy Ören Mevki ve Kale Tepe örnekleri gibi Orta Bizans Dönemi'ne (M.S. 10-12. yy.) tarihlenmesi doğru olacaktır.

Sazak Köyü'nün yaklaşık olarak 300m batısında bir tümülüs (zemin altındaki mezar odasının üzerine toprak yada taşla yığma suni tepe yapılan mezar tipi) yer alır. Tümülüs yaklaşık 10m yüksekliğinde olup, çapı 50m civarındadır. Tümülüs üzerinde yeni yapılan bir kaçak kazı çukuru görülebilmektedir.

Sazak Köyü'nde bir evin bahçesinde çeşitli mimari bloklar mevcuttur. Bu bloklar içi dibek olarak oyulan sütun parçası, eşik taşı (ölçüleri 0.50x0.45m) gibi vasıfsız yerel mimari örnekleridir. Köylüler bunların Ören olarak adlandırılan alandan getirildiğini ve burada mimari blokların yanında seramik parçalarının da çıktığını belirtmişlerdir.

Köy meydanında çeşitli mimari blokların devşirme olarak kullanılmasıyla Atatürk büstünü çevreleyen bir platform alan oluşturulmuştur. Atatürk büstünü çevreleyen kare platform çiçekliğin hemen bitişiğinde bir yazıtlı postament blok bulunmuş olup, bloğun bazı bölümleri kırılmıştır (13 satırlık yazıtta harf Y: 2cm, harf G: 7mmdir. Satır aralığı ise 11.6cmdir). Eser tanrı Zeus'un tapınak alanına yerleştirilen ve M.S. 1 yada 2. yy.a tarihlenen Zeus heykelinin kaidesidir (postament)^{§§}.

Atatürk büstünün etrafını çevreleyen ve çiçek dikilmiş olan platformda mimari bloklar, toikhobat blokları ve daire içinde haç kabartmalı Bizans parapet bloğu yer almaktadır. Ön kısımda yer alan toikhobat bloklarının toplam uzunluğu 2.37m, olup yüksekliği 0.27mdir. Blok üzerinde 10cm düz 7cm dış bükey, 7cm iç bükey ve 2cm iç bükey yapan profiller bulunur. Yan yüzünde ise, uzunluğu 1.16m, yüksekliği 0.70m olan dikdörtgen şeklinde ve profilli çerçeveye sınırlandırılan alanda yan yana iki daire ve içinde birer haç olan Bizans Dönemi parapet bloğu yer alır.

Sazak Köyü'nden Ahmet Özkaya'nın evinin duvarında çeşitli mimari bloklar ve yumurta dizisinin yer aldığı blok devşirme olarak kullanılmıştır. Ahmet Özkaya; köyün alt tarafında su kaynağından beslenen günümüz çeşmesinde farklı dönemlerden (Roma ve Bizans) devşirme malzemelerin getirilerek kullanıldığını ve bu çeşmenin halk arasında Sazak Çeşmesi olarak adlandırıldığını ifade etmiştir.

Sazak çeşmesine giden yol boyunca Bizans Dönemi pithos (küp) parçaları ve kayrak taşlarından oluşturulan set duvarlarının içinde yer yer seramik parçalarına rastlanılmıştır.

Sazak çeşmesinin tamamına yakını devşirme bloklardan inşa edilmiştir. Çeşme yapısında kullanılan devşirme malzemelerden biri kayrak taşından dikdörtgen şeklinde çerçeve içinde İon kymationlarıyla süslü bordür ve merkezde sağda ve solda yer alan iki daire içinde 6'şar yapraklı rozet çiçekler bulunmaktadır. Rozetlerin yaprak uçlarında yapılan çizgiler, daire içinde altıgenler oluşturmuş olup, yaprak aralarında kalan boşluklar da üçgenler şeklindedir. İki dairenin arasında ortada stilize edilmiş ve kazıma olarak yapılmış hayat ağacı yer alır. Yumurta

§§ Yazıtlı heykel altlığı için bkz. Buckler-Calder-Guthrie 1933, 95/265, Pl. 55/265.

dizileri daire şeklinde ve oldukça büyük işlenmiştir. Bu bloğun üst kısmında musluğun hemen üzerinde ise mermerden yapılmış dikdörtgen olasılıkla pencere lentosu yer almaktadır. Blok üzerinde çerçeve içinde ters düz yapılmış bitkisel bezemeler, üstte ve altta nokta kabarıklarla zenginleştirilmiştir.

Çeşme yapısının üst bölümünde yeşil kayrak taşından yapılmış dikdörtgen şeklindeki etrafi çerçevesiz parapet bloğu yer alır (Ölç: U:1.53m, dıştan dışa G: 0.76m, içteki çerçeve uzunluğu 1.40m, G: 0.60m). Parapet bloğunun ortasında Latin haçı ve iki yanında daire içinde birer adet altışar yapraklı rozet süslemesi bulunur. Rozetlerin yaprak boşluklarında ise 6'şar adet kazıma olarak hayat ağacı şeklinde iğne yapraklı bitkisel süslemeler yapılmıştır.

Sazak çeşmesinde kullanılan parapet blokları ve olası pencere lentosu yakın bir alanda yer alan bir kilisenin parçaları olmalıdır. Çeşmenin yan kısmında olasılıkla kilisenin parapetlerden oluşan kürsüsüne ait olabilecek yanlarında geçki bölümlerinin olduğu ve parapet babası olarak adlandırılan bloklar yer alır. Köy içinde Atatürk büstünün altındaki platformda kullanılan parapet bloğu da olasılıkla aynı kilisenin mimari malzemelerindendir. Sazak Köyü meydanında ve çeşme yapısında devşirme olarak kullanılan parapet bloklarında daireler içinde yer alan haçlar ile rozetlerin tipi, İon kymationları ve lento üzerindeki bitkisel bezemeler Erken Bizans Dönemi (M.S. 5-7. yy.) özelliklerini göstermektedir^{***}. Sazak çeşmesinde bunların dışında Roma Dönemi'ne tarihlenebilecek sütun kaidesi ve mimari bloklar da kullanılmıştır.

Köy içindeki arazilerde de köylülerin bildirimlerine göre Bizans Dönemi pişmiş toprak pithoslara (küp) sıklıkla rastlanılmaktadır.

Ören Yerleşmesi (Resim 67): Sazak Köyü girişindeki tarlaların bulunduğu düz tarım arazisi ören olarak adlandırılmaktadır. Ören yerleşmesinde yaptığımız yüzey araştırmasında yüzeyde mimari malzeme tespit edilememiş ancak, bol miktarda Bizans Dönemi'ne tarihlenebilecek kiremit, omurga, tuğla ve seramik parçaları görülebilmektedir. Bunun yanında seyrekte olsa Helenistik ve Roma Dönemi seramikler de ele geçmiştir. Sazak Köyü'nde devşirme malzemeyle yapılan çeşmeye ait ve olası kilise malzemesi olan bloklar, köylülerin anlatımlarına göre bu örenden getirilmiştir. Ören yerleşmesinin en önemli sorunları ise alanda yer yer görülebilen kaçak kazı çukurları ve tarımsal faaliyetlerin yoğunluğuna bağlı tahribatlardır. Özellikle de Mehmet Ayva'ya ait tarla üzerinde 5x4mlik açılan kaçak kazı çukuru dikdörtgen şeklinde olup, kesitte tahrip edilen kültür tabakalarının bir bölümü görülebilmektedir. Aynı zamanda bu çukur içinde fresk parçalarının da varlığı tespit edilmiştir. Kaçak kazı çukuru içinde ve etrafında ise Roma ve Bizans Dönemi'ne tarihlenen seramikler mevcuttur. Sürekli tahrip edilen bu alan daha çok Geç Antik Çağ'dan (M.S. 4-7. yy.) itibaren daha yoğun yerleşime sahne olmuştur.

Sazak Köyü'nden Kabalar Köyü'ne ulaşımı sağlayan yol boyunca da çeşitli mimari elemanları görmek mümkündür. Yol üzerinde sonradan açılmış bir kuyunun ön tarafında Roma Dönemi'ne tarihlenebilecek travertenden yapılmış profilli kapı lentosu oyularak su teknesi şekline dönüştürülmüştür (bloğun ölçüleri: G: 0.70m, K: 0.27m, U: 1.74m), (Resim 68).

VII- Develler Köyü'nde Tespit Edilen Kalıntılar (Resim 69-80)

Develler Köyü içindeki kalıntılar (Resim 69-72): Kabalardan sonra Develler Köy meydanına gelindiğinde birçok mermer mimari bloğun olduğu görülür. Bunlar; postament, sütun ve kabartmalı-yazıtlı mezar taşı gibi bloklardır.

Postament şeklindeki kabartmalı mezar stelinde, niş içinde cepheden ve ayakta himation giyimli kadın ve erkek figürü yer alır. Kadın kabartmasının tamamına yakını, erkek figürünün ise büyük bir bölümü tahrip olmuştur (Ölç: Y: 1.28m, G: 0.48m, erkek figürü Y: 0.50m, kadın figürü Y: 0.45m, niş Y: 0.59m, niş G: 0.40m). Erkek sakallı olup, mantosuna sarılmış, sağ kol manto altında ve göğse doğru götürülmüştür. Kadın ise khiton (ince elbise) üzerine manto (himation) giyimlidir. Erkekle benzer şekilde sağ kol manto altında olup, göğüs arasına doğru el götürülmüştür. Sol kol ise aşağıya doğru indirilmiştir. Bloğun bir yüzünde ise 16 satırdan

^{***} Benzer şekildeki haçlar, rozetler ve bitkisel süslemeler için bkz. Waelkens 1997, 161-163, Fig.93; Tezcan 1989, 129-131, 290-291, 350-353, Res. 136-137, 384, 501-505; Parman 2002, 140, 144, 186, Foto.77, 84, 148; Büyükkolancı 2001, 68.

oluşan Grekçe yazıt yer almaktadır (Harf Y: 3,5-4cm arası, satır araları 1.5cm, harf aralığı 0,3-0,5mm arası)^{†††}. Roma Dönemi'ne (M.S. 2-3. yy.) ait olan altar şeklindeki karı-kocaya ait mezar taşında yer alan Kagyetta ve Iallos isimleri antik dönemde bu yöreye özgüdür.

Aynı alanda bulunan orta gözenekli beyaz mermerden yapılmış olan sütunun yüksekliği 2.05m, çapı ise 1.65mdir. Sütunun alt kısmında ise yine orta gözenekli beyaz mermerden yapılmış 1.05x1.05m ebatlarında, kalınlığı 0.30m olan kare mimari blok yer alır.

Diğer alt ve üstü profilli yapılan postamentin ise yüksekliği 0.84m, genişliği 0.40m., derinliği 0.39m olup, ön yüzde kabartma için taslak olarak bırakılmış bir çıkıntı yer almaktadır. Olasılıkla bu postament altar (bomos), yarım kalmış bir mezar taşına ait olmalıdır.

Develler Köyü Sokak aralarında birçok köy evinin bahçesinde ve önünde çeşitli mimari bloklara rastlamak mümkündür. Bunlardan biri travertenden yapılmış Bizans Dönemi bozulmuş Dor başlığı (Toskania) tipindedir (Ç: 0.32m, Y: 0.40m, tabla kal: 0.10 m, abakus tablası ölçüleri: 0.51x0.46m). Yine köy içinde devşirme malzeme olarak kullanılan stel altlığı tespit edilmiştir (0.80x0.60m, ölçülerinde, bloğun kalınlığı 0.55m, stelin oturduğu yuva ise 0.30x0.30m ebatlarında ve derinliği 0.15m).

Develler Köyü-Kesdanboğazı Mevkii-Gavurevleri/Damları kalıntıları (Resim 73-80):

Develler köy yerleşiminin yaklaşık 200m kuzey tarafında Kesdanboğazı olarak adlandırılan yerde doğu-batı yönündeki kaya kütesinin ön kısmındaki alan kesilerek, dikdörtgen şeklinde bir alan oluşturulmuştur. Kesilerek düzenlenen ana kaya kütesinin ön kısmına, yan yana 12 adet kaya mihrabı yapılmıştır. Bu mihrapların orta bölümleri daha fazla tahrip olmuştur. Kaya mihraplarının iki uçta yani doğu ve batıda yer alanları sağlam olarak günümüze gelmiştir. Bunlar içinde doğu tarafta dört, batı tarafta ise iki kaya mihrabı sağlam olarak korunabilmiş, diğerleri ise yoğun tahribata maruz kalmıştır.

Kaya kütesinin üst kısmının yaklaşık orta bölümünde, yüzey bir set şeklinde düzelterek olasılıkla alınlık yerleştirmek üzere bir bölüm oluşturulmuştur. Doğu tarafta kesilen kaya yüzeyinde merasimle ilgili giriş bölümü yapılmıştır. Girişin yanında güney tarafta ise kuzey-güney yönünde bir seki oluşturulmuş olup, burası olasılıkla töreni yöneten rahibin oturduğu yada bulunduğu alan olmalıdır. Bu bölümün arkasında tören için getirilen seyyar koltuğun yerleştirildiği bir girinti yer almaktadır.

Seremoni alanında özellikle 12 adet kaya mihrabının bulunması ilginçtir. Bu yan yana dizilmiş 12 adet kaya mihrabının bulunduğu tek örnektir. Diğer örneklerin çoğunluğu tek mihraptan oluşmaktadır. Hitit Dönemi'ne ait Hattuşa Yazılıkaya Açık hava Tapınağı B Odasında kaya yüzeyinde kabartma olarak yapılmış sıra halinde 12 Hitit tanrısı yer alır^{†††}. Yunan Panteon'unda da (tanrılar birliği) tanrı sayısı 12dir. 12 sayısı kozmik inanışta da kutsal olup, burçları sembolize eder. 12 sayısı aynı zamanda yılı oluşturan ayları temsil eder. Develler Köyü- Kesdanboğazı Mevkii-Gavurevleri/Damları olarak adlandırılan bu kutsal alanda en azından Phryg Dönemi'nden itibaren yılın belirli günlerinde törenler yapılmıştır. Burada Phrygia Bölgesi'nin ana tanrıçası Kybele ve onun yanında, diğer yerel tanrılar için de törenler yapılmış olmalıdır. Bu tür kutsal alanlara girişteki kapı ve mihraplar, kayanın özüne açılışı ifade etmektedir. Kayanın arkasında ise dağ vardır. Develler Köyü- Kesdanboğazı Mevkiinde yer alan ve köylülerce "Gavurevleri/Damları" olarak adlandırılan bu kutsal alandaki kapı ve mihrabın anlamı açıktır. Bunlar Phrygia Bölgesi'nde ana tanrıça Kybele'nin evine açılır. Zaten köylülerce verilen isim de bunu açıklamaktadır. Özünde tanrı ve tanrıçaya ulaşmayı sembolize eden bu kapı ve mihraplar Anadolu'nun tüm yöresinde, özellikle de Phrygia Bölgesi'nde çok yaygındır^{§§§}. Öyle ki bu mihraplar ve sunu çanakları Anadolu geleneğinde mezarlara bile yapılmıştır. Ana kayanın doğu tarafındaki mihrapların ikisinde yer alan iki küçük oyuk çanak dikkat çekicidir. Bunlardan biri mihrabın içinde arkada, diğeri ise önde yer alır. Sunu çanakları olan bu mihraplara belki de seyyar tanrı-tanrıça heykelleri de yerleştiriliyor olmalıdır. Bununla birlikte mevcut görülebilen bu iki mihrap haricinde diğer mihraplarda da aynı düzenlemelerin olması olasıdır. Batı tarafta ise ikinci bir mekan oluşturulmuştur.

^{†††} Yazıt için bkz. Ramsay 1895, 155-156, yazıt no. 63; Buckler- Calder-Guthrie 1933, 113/301, Pl.62/301.

^{†††} Akurgal 1987, 112-113, 523-530, Şekil. 413-414, 424, Lev.28ab.

^{§§§} Kaya mihrapları ve sunu çanakları için bkz. Haspels 1971; Işık 1989; Işık 1999; Söğüt-Şimşek-Baldıran 2002; Belli 2000; Çapar 1978; Sivas 1999.

Alanda yaptığımız yüzey araştırmasında bu dinsel seremonilerin başlangıç tarihine ışık tutabilecek Demir Çağı'na (M.Ö. 1200-330) ait herhangi bir seramik parçası ele geçmemiştir. Daha çok bulunan seramikler Helenistik, Roma ve Bizans Dönemleri ağırlıklıdır. Çünkü alanda yoğun yapılan tarımsal faaliyetler birçok kalıntıyı yok etmiştir.

Kutsal alanda yer yer kaya yüzeylerinde sunu çukurları tespit edilmiş olup, bunlar köklü ve yaygın inanışın bu alandaki diğer bir yansımasıdır. Yine kaya mihraplarının bulunduğu alana yakın çevrede yapılan çalışmalarda ise işlikle ilgili taş düzeneklerine bol miktarda rastlanılmıştır.

Kesdanboğazı olarak adlandırılan bu bölgede kaya mihraplarının bir bölümünün tahrip olması yapılan kaçak kazı ve tarımsal faaliyetlerin yoğunluğuyla doğru orantılıdır.

VIII)- Menderes Nehri (Resim 1-2, 82)

Bölgenin ana hayat damarı Dinar (antik Apameia)'dan itibaren Lampe (Çivril-Çal-Baklan Ovaları) Ovası'nı geçen Büyük Menderes Nehri'dir. Bu nehir kıvrımlar yaparak, Lykos (Sarayköy-Denizli) Ovası'nı, daha sonra Aydın ve Söke Ovasını geçerek, Milet (Balat) yakınlarında denize dökülür. Menderes Nehri denize dökülünceye kadar iki yanına hep hayat vermiştir. Diğer taraftan kıvrımları nedeniyle durgun akmasından dolayı, antik dönemde Lykos Ovası'ndan itibaren taşımacılıkta da kullanılmıştır. Üst Menderes Havzası'nda, Lampe (Çivril-Çal-Baklan-Bekilli) Ovası'na bu nehrin hayat vermesi, verimli tarım arazilerine sahip olması ve iklimin uygunluğu nedeniyle, Geç Neolitik Dönem'den (M.Ö. 6000-5500) itibaren kesintisiz günümüze kadar yerleşimlere sahne olmuştur. Menderes Nehri'nin iki yanında yer alan yerleşimler bir birlerine günümüze kadar ulaşabilen Çivril Çıtak, Dayılar-Tozlu Kara, Hañçalar (Resim 82), Cindere ve Sarayköy-Tosunlar gibi Roma Dönemi köprüleriyle sağlanmıştır.

Çal ve Baklan İlçeleri sınırlarında yapılan yüzey araştırmaları, bölgede yer alan höyük yerleşmelerine dayanarak geçmişin Geç Neolitik Dönem'e (M.Ö. 6000-5500) kadar indiğini göstermiştir. Lampe Ovası'nda (Çal-Çivril-Baklan-Bekilli) höyük yerleşimleri Klasik kent yerleşimlerine göre daha fazladır. Bölgede Helenistik ve Roma yerleşimleri ancak mimari bloklar, kaya mezarları ve mezar stelleriyle temsil edilirken, Bizans yerleşimleri daha yoğundur. Bunun yanında hemen hemen tüm höyük yerleşimlerinde Roma ve Bizans Dönemlerine tarihlenecek seramik buluntularına rastlanmaktadır. Bölgede gezilen alanlarda az sayıdaki Roma mimarisini en iyi temsil eden yapılar Apollon Lairbenos (Bahadınlar Köyü) Tapınağı (Resim 81) ile Beşparmak Dağı Düzülütaş Mevkiinde yer alan tapınaktır (Resim 30-42).

İn antis yada prostylos planlı olabilecek olan Apollon Lairbenos Tapınağı, günümüze ulaşan kalıntılarıyla bölgenin en iyi Roma Dönemi mimarisini temsil etmektedir****. Mevcut tapınak kalıntıları Roma Dönemi'ne (M.S. 1-3. yy.) ait olmasına rağmen, alanda Phryg (M.Ö. 8-6. yy.) seramiklerinin bulunması, ilk kutsal alanın tanrıça Kybele için olduğunu göstermektedir. Bunun en güzel kanıtı tapınağın tonozlu alt mekanının oluşu ve kayalık alan üzerine yapılmasıdır. Mevcut tapınakta alttaki tonozlu mekan Kybele'nin yerini alan tanrıça Leto için olmalıdır. Ayrıca kutsal alanda avluda belki kardeş Artemis ve sağlık tanrıları Asklepios ile Hygeia için de birer naiskos olabilir. Antik dönemde bu kutsal alanın etrafında yer alan yerleşmelerin en önemlisi şüphesiz Dionysopolis ve Hyrgaleis antik kentleridir. Ancak bu kentlerin de küçük boyutlu oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü bu kentlerle ilgili olarak günümüze yok denecek kadar az kalıntı gelebilmiştir.

Hellenistik Dönem'de (M.Ö. 2. yy.) kurulduğu bilinen ve sikkeler basan Dionysopolis antik kentinin lokalizasyonu eldeki verilerle tam yapılamamıştır****.

19. yyda bölgede araştırmalar yapan W.M. Ramsay, Dionysopolis antik kentini Ortaköy'ün yanında göstermiştir****. 20.yy.da bölgede araştırmalar yaparak yazıtları yayınlayan W.H. Buckler-W.M. Calder ve W.K.C. Guthrie, Dionysopolis antik kentinin tam lokalizasyonunu

**** Apollon Lairbenos Tapınağı için bkz. Buckler-Calder-Guthrie 1933, xv-xvi, 95-115; Ritti-Şimşek-Yıldız 2000.

**** Dionysopolis'in kuruluşu için bkz. Ramsay 1895, 126; Buckler-Calder-Guthrie 1933, xiv-xv, 95-115.

**** Ramsay 1960, 147.

yapamamışlar ve sadece Ortaköy ve Sazak Köyleri arasında olabileceğini öne sürmüşlerdir^{§§§§}. Günümüzde Ortaköy’de bazı mimari bloklar görülebilmektedir. Ancak bunlar bir antik kent için çok azdır. Ayrıca bazı bloklar da Apollon Lairbenos Tapınağı’ndan (Bahadınlar Köyü sınırlarında) getirilmiş olabilir. Ortaköy ile Sazak Köyü arasında en yoğun yerleşmenin olduğu yer Sazak Köyü Ören Yerleşmesi’dir. Burada yüzeyde mimari bloklar görülmemesine rağmen, Helenistik, Roma ve Bizans Dönemlerine ait seramik parçaları görülür. Buna benzer şekilde Çal yöresinde yoğun şekilde küçük Bizans Dönemi yerleşmeleri görülmektedir. Bunlar daha çok çiftçilikle geçimlerini sağlayan köy niteliğindeki yerleşmelerdir. Bölgede depolama amaçlı bol miktarda pithosun (küp) ele geçmesi, antik dönemde tarımın, özellikle de şarapçılığın önemini ortaya koymaktadır. Bu antik dönem yansıması bölgede günümüzde de devam etmektedir.

Çal yöresinde yapılan yüzey araştırmaları, tarımsal faaliyetler ve kaçak kazıların çokluğu sebebiyle antik kalıntılar üzerinde yoğun bir tahribatın varlığını ve bunun günümüzde de sürmekte olduğunu göstermiştir.

KISALTMA ve BİBLİYOGRAFYA

1. **Akurgal 1987:** E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları (4. Baskı), İstanbul.
2. **Arthur 2002:** P. Arthur, Hierapolis Tra Bisanzio E I Turchi, *Hierapolis Scavi E Ricerche IV* (Saggi in Onore Di Paolo Verzzone), Roma, 217-232.
3. **Arthur 2006:** P. Arthur, Bizans ve Türk Dönemi’nde Hierapolis (Pamukkale), İstanbul.
4. **Belli 2000:** O. Belli, Van Bölgesi’nde Urartu Krallarına Ait Çivi Yazılı Anıtsal Kaya Kapıları, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi 1932-1999 (ed. O. Belli), İstanbul.
5. **Büyükkolancı 1996:** M. Büyükkolancı, Pisidia Bölgesi Tapınak Mimarisi (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlanan yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul.
6. **Büyükkolancı 2001:** M. Büyükkolancı, St. Jean Hayatı ve Anıtı, İstanbul.
7. **Buckler-Calder 1939:** W.H. Buckler-W.M. Calder, Monuments and Documents from Phrygia and Caria, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, Vol. VI*, Manchester.
8. **Buckler-Calder-Guthrie 1933:** W.H. Buckler-W.M. Calder- W.K.C. Guthrie, Monuments and Documents from Eastern Asia and Western Galatia, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, Vol. IV*, Manchester.
9. **Çapar 1978:** Ö. Çapar, Anadolu’da Kybele Tapınımı, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi Dergisi, Cilt 29, Sayı 1-4*, Ankara, 191-210.
10. **Haspels 1971:** C.H.E. Haspels, The Highlands of Phrygia Sites and Monuments, Princeton University Press, New Jersey.
11. **Işık 1989:** F. Işık, Batı Uygarlıklarının Kökeni, Erken Demirçağ Doğu-Batı Kültür ve Sanat İlişkilerinde Anadolu, *Türk Arkeoloji Dergisi 28*, Ankara, 1-39.
12. **Işık 1999:** F. Işık, Doğa Ana Kubaba, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü 1, İstanbul.
13. **Ritti-Şimşek-Yıldız 2000:** T. Ritti-C. Şimşek-H. Yıldız, Dediche E KATAΓΡΦΑΙ Dal Santuaria Frigio Di Apollo Lairbenos, 1-88, Taf. 1-8, *Epigraphica Anatolica 32*, Bonn.
14. **Serdaroğlu 2004:** Ü. Serdaroğlu, Lykia-Karia’da Roma Dönemi Tapınak Mimarlığı, İstanbul.
15. **Sivas 1999:** T. Sivas, Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları, Eskişehir Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları no: 5, Eskişehir
16. **Söğüt 1998:** B. Söğüt, Kilikya Bölgesi’nde Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlanan yayınlanmamış doktora tezi), Konya.

§§§§ Buckler- Calder-Guthrie 1933, xiv.

17. Söğüt-Şimşek-Baldıran 2002: B. Söğüt-C. Şimşek-A. Baldıran, Labraunda Açık Hava Kült Alanı, *Tüba-Ar 5*, İstanbul, 143-163.
18. Şimşek 1997: C. Şimşek, IV. Dönem Hierapolis Roma Hamamı Kazısı, *VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, 1-28.
19. Şimşek 1995: C. Şimşek, İkinci Sezon Hierapolis Roma Hamamı (Müze Binası) Kazı Çalışmaları, *V. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, 243-264.
20. Şahin 2001: N. Şahin, Zeus'un Anadolu Kültleri, İstanbul.
21. Ramsay 1960: W.M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (Çev. M. Pektaş), İstanbul.
22. Ramsay 1895: W.M. Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia, Vol. 1, Oxford.
23. Parman 2002: E. Parman, Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Taş Eserleri, Eskişehir.
24. Tezcan 1989: H. Tezcan, Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi, İstanbul.
25. Verzone 1978: P. Verzone, Hierapolis di nei lavori della missione archeologica italiana, *Consiglio Nazionale Delle Ricerche 100*, Roma, 3-87 (390-475).
26. Waelkens 1997: M. Waelkens vd., The 1994 and 1995 Surveys on the Territory of Sagalassos, *Sagalassos IV, Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 9*, Leuven University Press (edited by M. Waelkens-J. Poblome), 11-216.

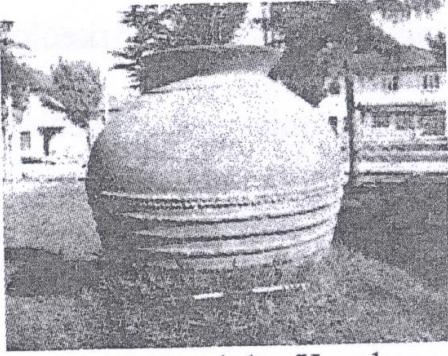
Harita 1: Çal Bölgesi Yerleşimleri; Araştırma Yapılan Yerler: Baklan Höyük, Beşparmak Dağı, Denizler, Çataloba, Boğaziçi, Hançalar, Sazak, Kabalar, Develler, Ortaköy.

Resim 1: Çal Bölgesinin uydudan görünüşü.

Resim 2: Lampe Ovası'na hayat veren Büyük Menderes Nehri ve yanındaki Akören Höyük.

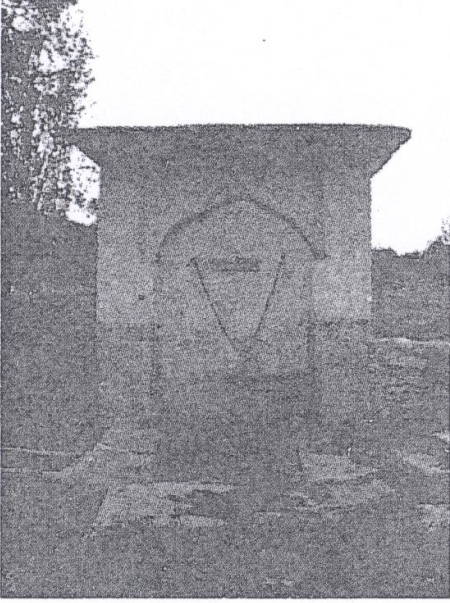
Resim 3: Denizler Kasabası, park içindeki pithos 1 (küp).

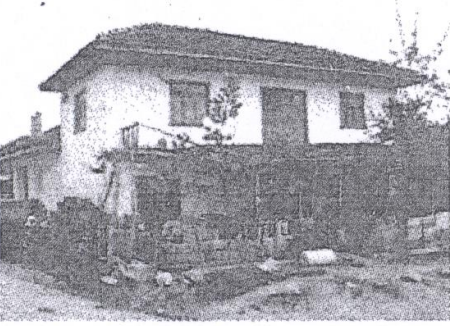
Resim 4: Denizler Kasabası, park içindeki pithos 2 (küp).

Resim 5: Çataloba Köyü yolu kavşağındaki çeşme.

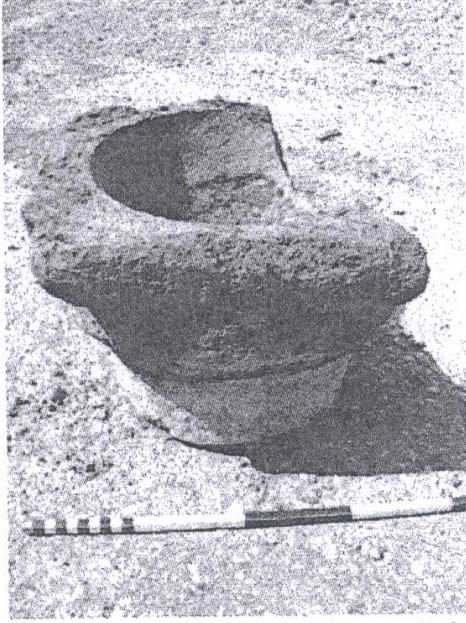
Resim 6: Çataloba Köyü içindeki çeşme.

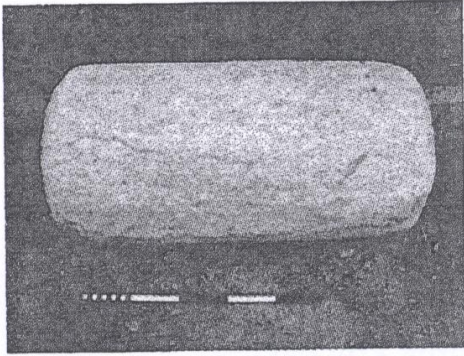
Resim 7: Çataloba Köyü; önünde antik mimari blokların yer aldığı tipik köy evi.

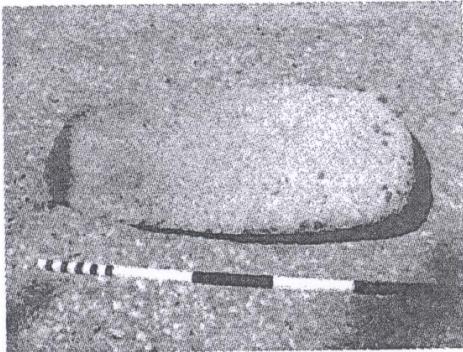
Resim 8: Çataloba Köyü; köşe arşitrav-friz bloğu parçası.

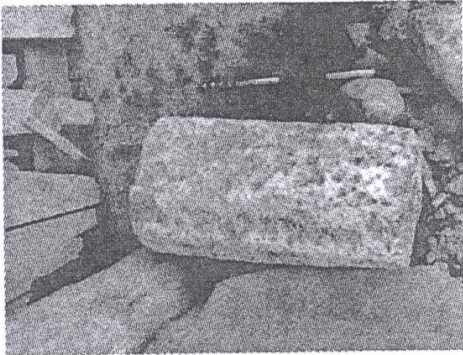
Resim 9: Çataloba Köyü; Bizans sütun başlığı.

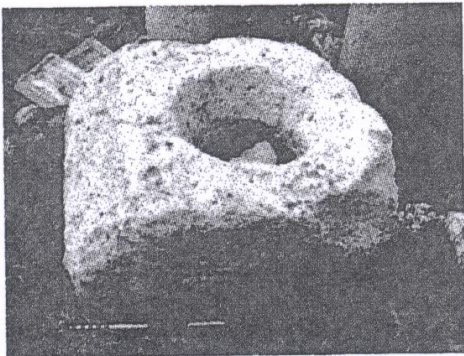
Resim 10: Çataloba Köyü; sütun parçası.

Resim 11: Çataloba Köyü; el öğütme taşı.

Resim 12: Boğaziçi Köyü; sütun parçası.

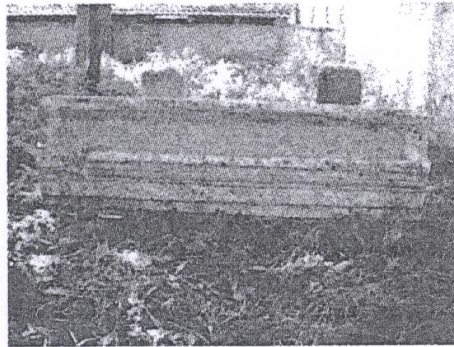
Resim 13: Boğaziçi Köyü; sonradan öğütme taşı yapılan toikhobat bloğu.

Resim 14: Boğaziçi Köyü; ev girişindeki kireçtaşı sütun parçası.

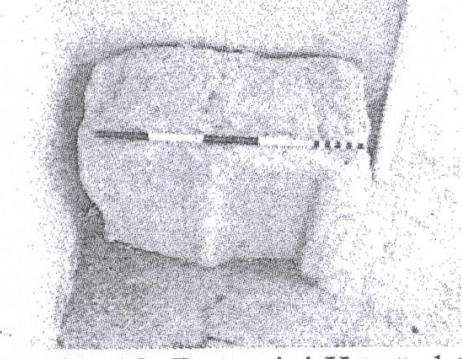
Resim 15: Boğaziçi Köyü; cami avlusunda musalla taşı olarak kullanılan oval sütunce, mimari blok ve arşitrav-friz bloğu.

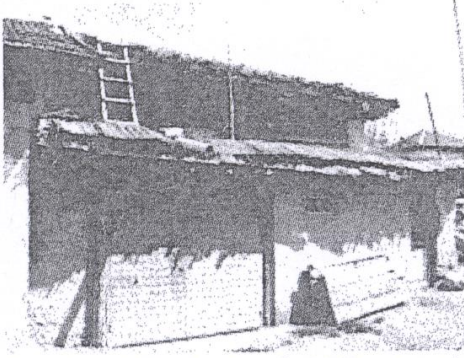
Resim 16: Boğaziçi Köyü; cami avlusunda musalla taşı olarak kullanılan azıtlı arşitrav-friz bloğu.

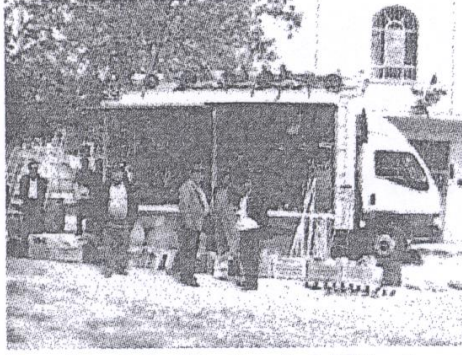
Resim 17: Boğaziçi Köyü; işlik taşı düzeneği alt parçası.

Resim 18: Boğaziçi Köyü; köşe arşitrav-friz bloğu parçası.

Resim 19: Boğaziçi Köyü; tipik köy evi.

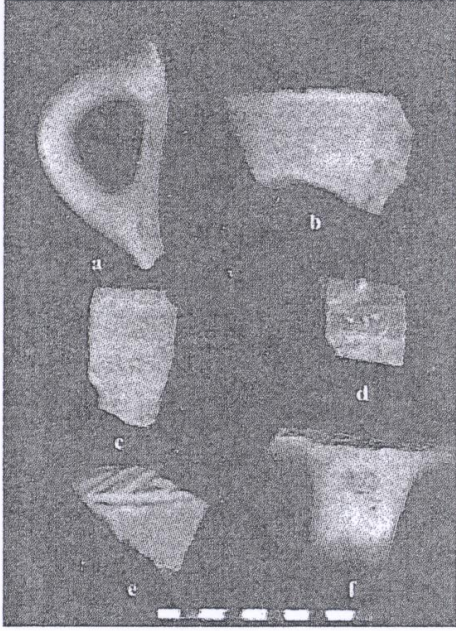
Resim 20: Boğaziçi Köyü; araçlı gezici satıcı.

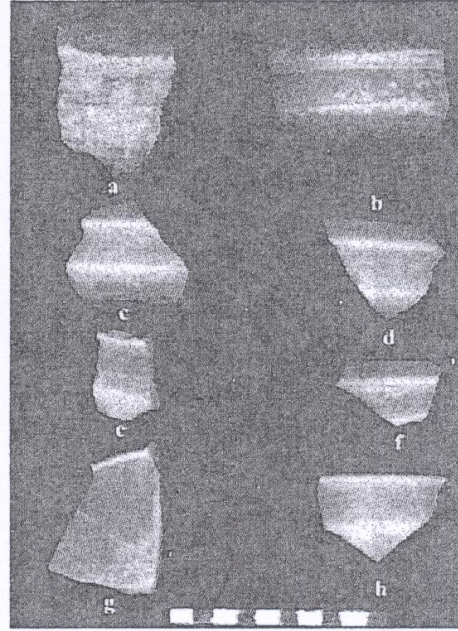
Resim 21: Baklan Höyük.

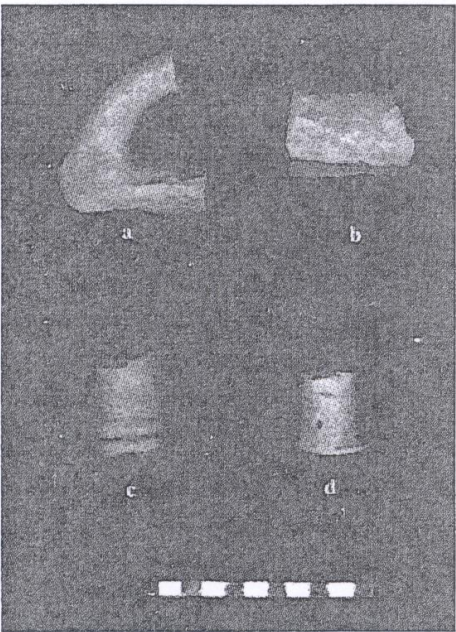
Resim 22: Baklan Höyük'ten mimariye ait erimiş kerpiç kalıntıları.

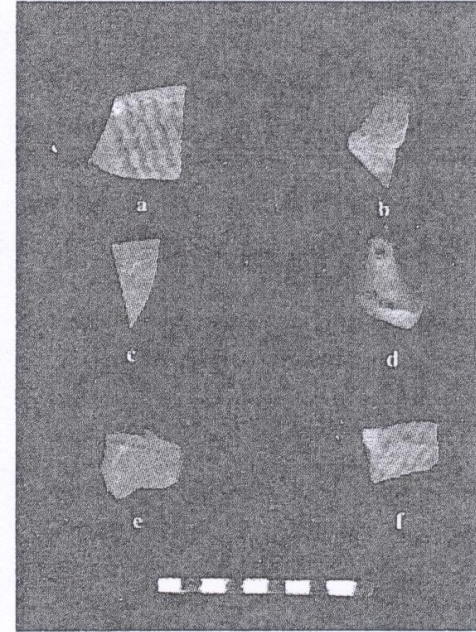
Resim 23: Baklan Höyük, Eski Tunç Çağı (M.Ö.3000-2500) seramik parçaları

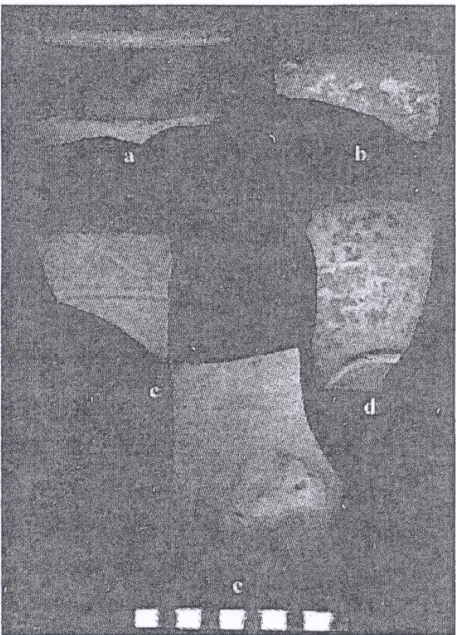
Resim 24: Baklan Höyük Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2500-2000) seramik parçaları.

Resim 25: Baklan Höyük, Geç Tunç Çağı (M.Ö. 2000-1200) seramik parçaları.

Resim 26: Baklan Höyük, Demir Çağı (Phryg) (M.Ö. 1. bin) seramik parçaları.

Resim 27: Baklan Höyük, Roma ve Geç Antik Çağ (M.S. 1-7.yy) seramik parçaları.

Resim 28: Baklan, Beşparmak Dağı.

Resim 29: Beşparmak Dağı zirvesinden Baklan (Lampe) Ovası'nın görünümü.

Resim 30: Beşparmak Dağı zirvesinde Düzülütaş Mevkiinde yer alan tapınak kalıntısı.

Resim 31: Beşparmak Dağı zirvesinde Düzülütaş Mevkiinde yer alan tapınak kalıntısı.

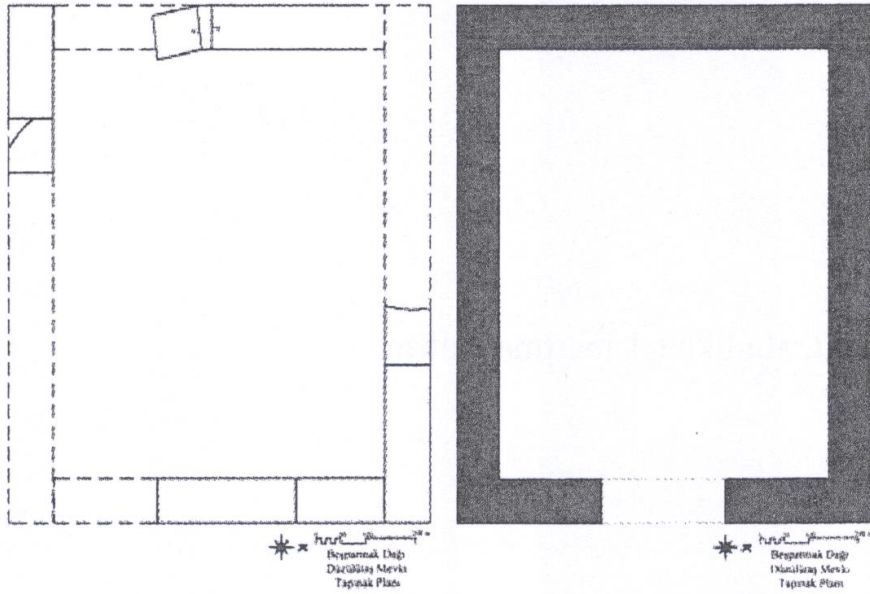
Resim 32: Beşparmak Dağı zirvesinde Düzülütaş Mevkiinde yer alan tapınak bloklarıyla yapılan geç dönem (Bizans) düzenleme.

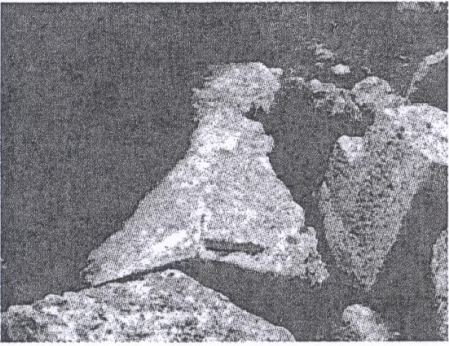
Resim 33: Beşparmak Dağı zirvesinde Düzülütaş Mevkiinde yer alan tapınağın Bloklarının çıkarıldığı taş ocağı.

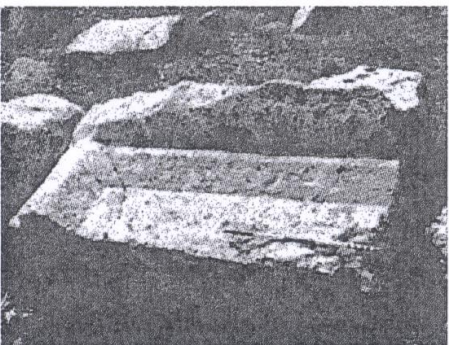
Resim 34: Beşparmak Dağı Düzülütaş Mevkiinde taş ocağında hazırlanmış blok.

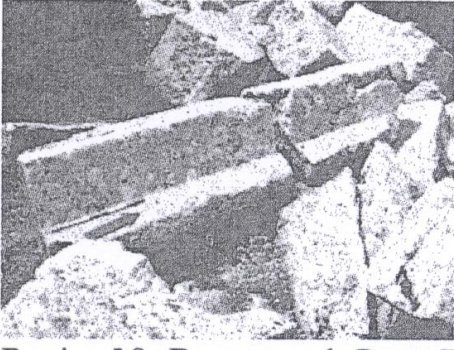
Resim 35ab: Beşparmak Dağı Düzülütaş Mevkiinde yer alan tapınağın planı.

Resim 36: Beşparmak Dağı Düzülütaş tapınağı çift eğimli alınlık üstü bloğu.

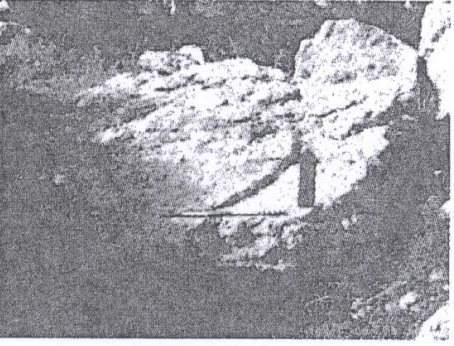
Resim 37: Beşparmak Dağı Düzülütaş tapınağı kapı lentosu.

Resim 38: Beşparmak Dağı Düzülütaş tapınağı naos ve duvar üstü taç blokları.

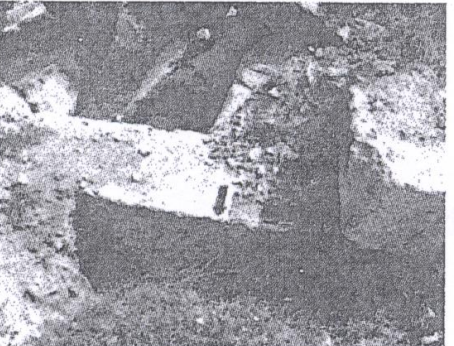
Resim 39: Beşparmak Dağı Düzülütaş tapınağı, geison-sima blokları ve hatıl yuvaları.

Resim 40: Beşparmak Dağı Düzülütaş tapınağı, alınlıktan kabartma kalkan.

Resim 41: Beşparmak Dağı Düzülütaş tapınağı, naos içindeki kaçak kazılar.

Resim 42: Beşparmak Dağı Düzülütaş tapınağı, in situ (orijinal yerinde) naos blokları.

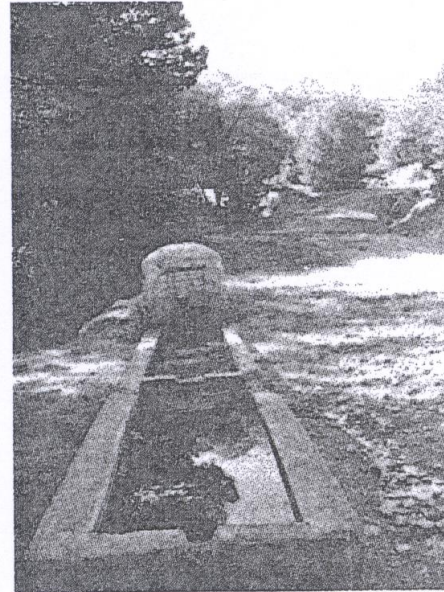
Resim 43: Beşparmak Dağı Düzülütaş tapınağına ulaşan ve kayaların kesilmesiyle oluşturulan antik yol.

Resim 44: Beşparmak Dağı Düzülütaş tapınağına vadi yamacından ulaşımı sağlayan yol.

Resim 45: Beşparmak Dağı Düzülütaş tapınağının 500m güney yamaçlarındaki yerleşme.

Resim 46: Beşparmak Dağı, güneyde yerleşmenin yanında yer alan çeşme.

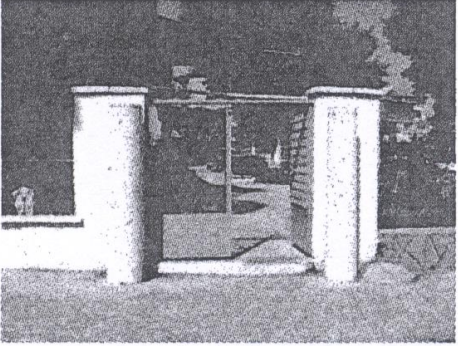
Resim 47: Çal-Ortaköy, Kale Tepe ve önde teras duvarları.

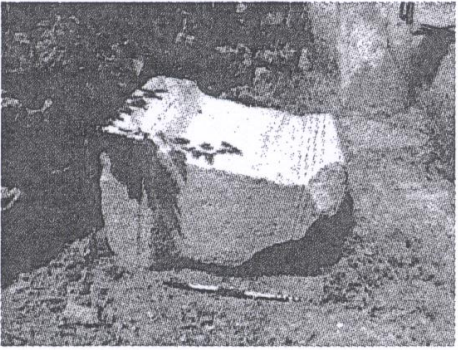
Resim 48: Çal-Ortaköy, Kale Tepe yıkılmış sur duvarları.

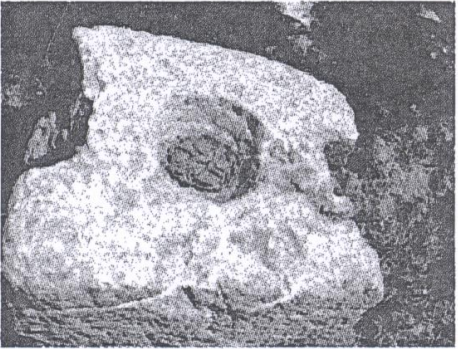
Resim 49: Çal-Ortaköy, Kale Tepe'den Bizans Dönemi (10-12. yy) pithos (küp) parçası.

Resim 50: Çal-Ortaköy camisi girişindeki sütunlar.

Resim 51: Çal-Ortaköy Kasabası içinde yer alan mermer postament.

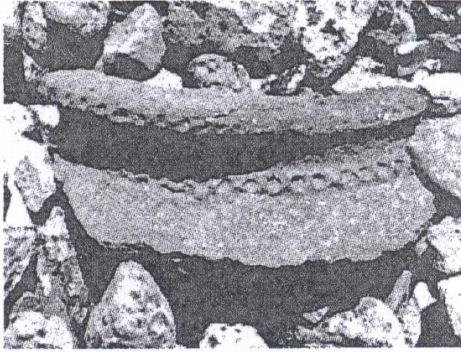
Resim 52: Çal-Ortaköy Kasabası içinde sonradan işlik alt taşı yapılan mimari blok.

Resim 53: Çal-Ortaköy Kasabası içinde yer alan lento bloğu.

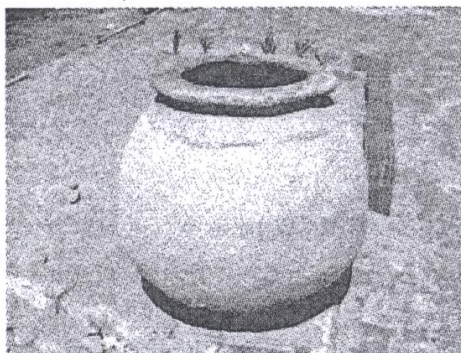
Resim 54: Çal-Ortaköy Kasabası Ören Mevkiinde yer alan tarla sınır duvarı.

Resim 55: Çal-Ortaköy Kasabası Ören Mevkiinde pithos (küp) ağız-boyun parçası.

Resim 56: Çal-Ortaköy Kasabası içinde yer alan yarım pithoslar (küp) ve sütun parçası.

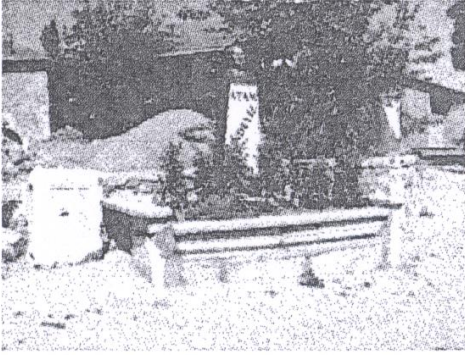
Resim 57: Çal-Sazak Köyü'nde bir evin önünde yer alan pithos (küp).

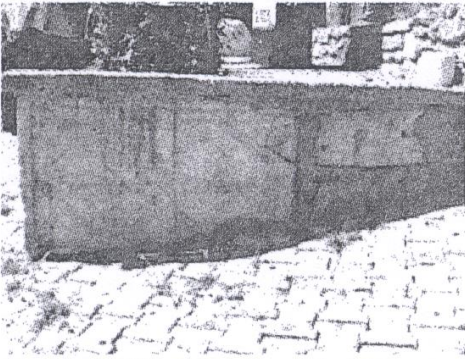
Resim 58: Çal-Sazak Köyü tümülüsü.

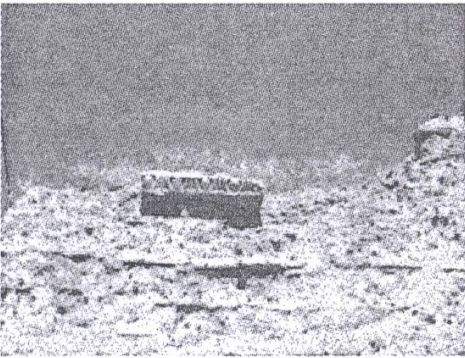
Resim 59: Çal-Sazak Köyü'nde bir evin bahçesinde yer alan bloklar.

Resim 60: Çal-Sazak Köyü meydanındaki Atatürk büstü etrafındaki yazıtlı ve mimari bloklar.

Resim 61: Çal-Sazak Köyü meydanındaki Atatürk büstü etrafındaki Bizans parapeti.

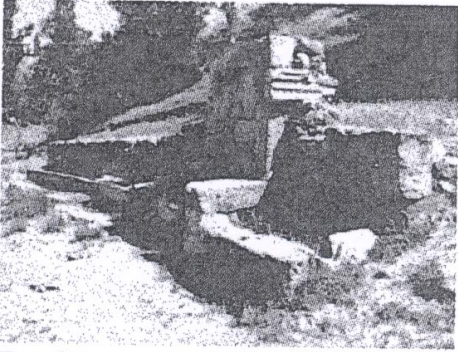
Resim 62: Çal-Sazak Köyü'nde ev duvarında yer alan mermer mimari blok parçası.

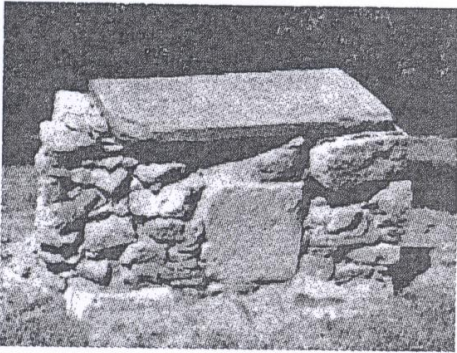
Resim 63: Çal-Sazak Köyü çeşmesi.

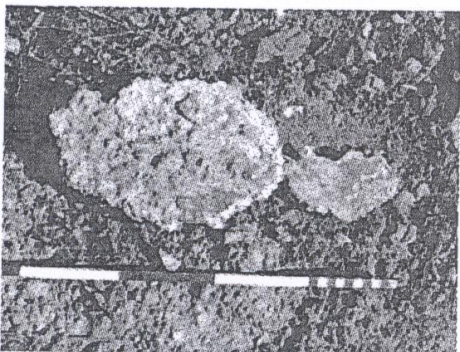
Resim 64: Çal-Sazak Köyü çeşmesinden devşirme lento ve parapet blokları.

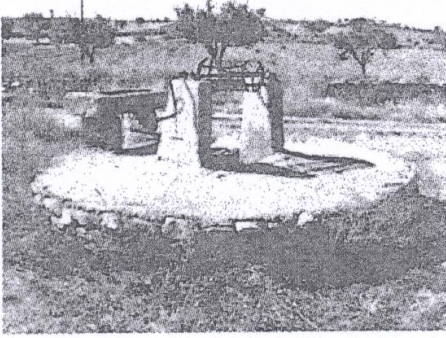
Resim 65: Çal-Sazak Köyü çeşmesinde yer alan devşirme bloklar.

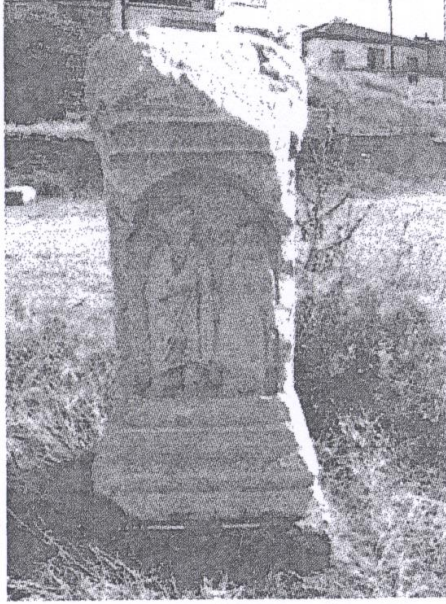
Resim 66: Çal-Sazak Köyü çeşmesinden devşirme bloklar ve Bizans parapeti.

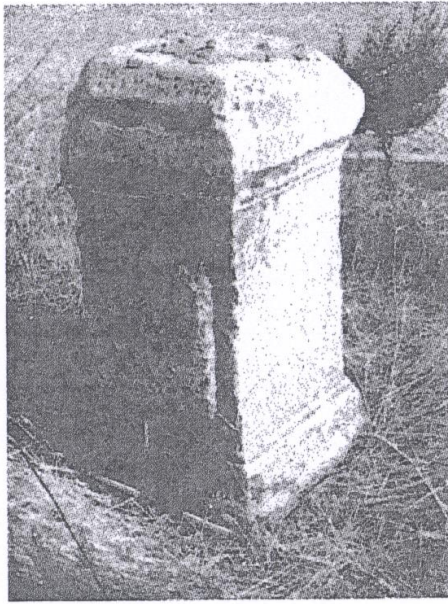
Resim 67: Çal-Sazak Köyü, Ören Yerleşiminden kaçak kazı sonunda çıkarılan renkli fresk parçaları.

Resim 68: Çal, Sazak-Kabalar Köyü yolu üzerindeki su kuyusu ve su teknesi yapılan profilli kapı lentosu.

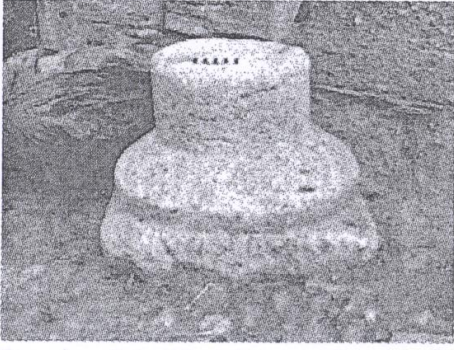
Resim 69: Çal-Develler Köyü içinde yer alan yazıtlı ve kabartmalı mezar taşı.

Resim 70: Çal-Develler Köyü içinde yer alan yarım kalmış mezar taşı.

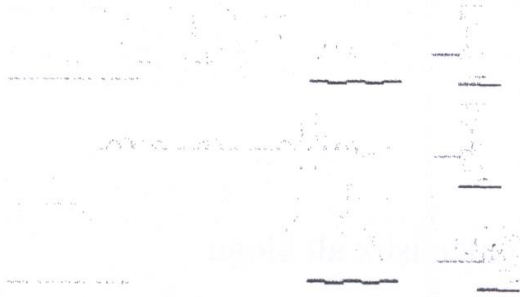
Resim 71: Çal-Develler Köyü içinde yer alan sütun ve mimari blok.

Resim 72: Çal-Develler Köyü içinde yer alan Bizans Dönemi sütun başlığı.

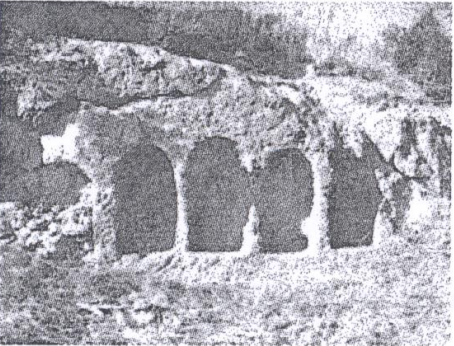
Resim 73: Çal-Develler Köyü Kesdanboğazı Mevkii'nde yer alan kaya mihrapları.

Resim 74: Çal-Develler Köyü Kesdanboğazı Mevkii'nde yer alan kaya mihraplarının görünüş, plan ve kesitleri.

Resim 75: Çal-Develler Köyü Kesdanboğazı Mevkii'nde yer alan kaya mihrapları.

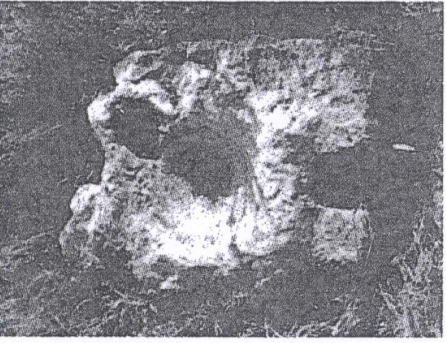
Resim 76: Çal-Develler Köyü Kesdanboğazı Mevkii'nde yer alan kaya mihrapları.

Resim 77: Çal-Develler Köyü Kesdanboğazı Mevkii'nde yer alan kaya mihrapları ve önündeki tören alanı.

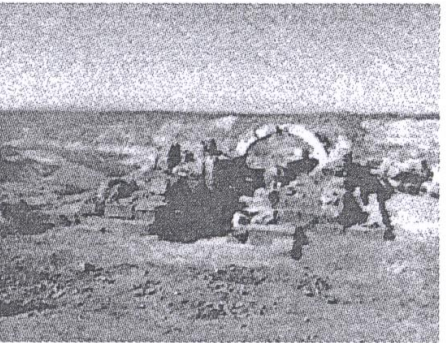
Resim 78: Çal-Develler Köyü Kesdanboğazı Mevkii'nde yer alan sunum çukuru.

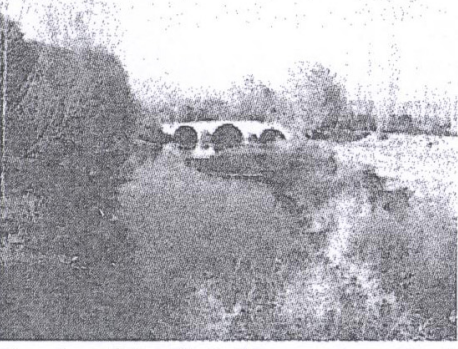
Resim 79: Çal-Develler Köyü Kesdanboğazı Mevkii'nde yer alan işlik alt bloğu.

Resim 80: Çal-Develler Köyü Kesdanboğazı Mevkii'nde yapılan tarımsal faaliyetlerle kutsal alan sürekli tahrip olmaktadır.

Resim 81: Bahadınlar Köyü sınırlarında Menderes Nehri kenarında yer alan Apollon Lairbenos Tapınağı ve arkada baraj.

Resim 82: Çal-Hançalar, B. Menderes Nehri üzerinde yer alan Roma Dönemi köprüsü.